

*Hadîkatü'l-cevâmi'*deki Tasavvufî Bilgilerin Belgelerle Teyidi

Mustafa Özsaray*

Öz

Osmanlı dönemi tasavvufu üzerine yapılan çalışmalarda başvurulan kaynaklardan biri de Hüseyin-i Ayvansarayî'nin *Hadîkatü'l-cevâmi'* adlı eseridir. Ayvansarayî bu eserinde esas olarak İstanbul'daki camileri ve mescitleri tanıtmaktadır. Bununla birlikte eserde medreseler, tekkeler, türbeler ile buralarla ilişkili ulemâ ve meşâyih hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Bu bakımdan *Hadîkatü'l-cevâmi'*, İstanbul tekkeleri ve meşâyihî üzerine yapılacak çalışmalarda mutlaka bakılması gereken önemli bir kaynak eseridir.

Ayvansarayî'nin İstanbul cami ve mescitlerinin yanında ve yakın çevresinde bulunan tekkeler ve diğer tasavvufî mekânlar ile buralarda vazife yapan meşâyih hakkında verdiği bilgiler tasavvuf tarihi açısından çok önemlidir. Eser sayesinde İstanbul'daki tasavvufî müessese ve mekânların ve buralardan gelip geçen şahısların bazı bilgilerine ulaşılabilmektedir. Ancak eserdeki bilgiler doğrultusunda yer ve mekân tespiti için gidildiğinde adı geçen tasavvufî mekânların bazısının yerinde bulunmadığı, bazısının metruk ve harabe durumunda olduğu ve bazı mekânların ise başka amaçlar için kullanılmakta olduğu görülmektedir. Bu sebeple İstanbul cami ve mescitleri çevresinde bulunup da kitapta geçen tasavvufî mekânlara ve buralarla ilişkili şahıslara dair verilerin arşiv belgeleriyle teyidi ve ikmalî tasavvuf tarihi açısından faydalı olacaktır. Böylece eserin yazılışı sırasında var olup da bugün yerinde bulunmayan mekânların izi sürülebileceği gibi buralarda hizmet vermiş meşâyih'in biyografilerine katkı sağlanmış olacaktır. Bu gaye ile makalede örnekleme yöntemiyle *Hadîkatü'l-cevâmi'*'nin elif maddesindeki Ayasofya Camii başlığı altında yer alan ve Ayasofya ile çeşitli yönlerden irtibatlı olan Akşemseddin

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye, mozsaray@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7148-3757.

Halvethanesi ve Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesine ait bilgilerin belgelerle teyidi yapılmaya çalışılacaktır. Böylece eserdeki tasavvufî bilgiler temel alınarak bunların teyit ve tekmilinin yapılabileceği bu örnekleme çalışma ile gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hüseyin-i Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, Akşemseddin Halvethanesi, Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi, Nâzikî Dergâhı.

Confirmation of Sufi Information in *Hadîkatü'l-cevâmi* with Documents

Abstract

One of the sources used in studies on Ottoman Sufism is Hüseyin Ayvansarayî's work called *Hadîkatü'l-cevâmi*. In this work, Ayvansarayî mainly introduces the mosques and masjids in Istanbul. In addition, the work also contains information about madrasahs, lodges, tombs and the ulama and sheikhs associated with these places. In this respect, *Hadîkatü'l-cevâmi* is a vital source of work that should be examined in studies on Istanbul lodges and sheikhs.

The information given by Ayvansarayî about the lodges and other Sufi places located next to and in the immediate vicinity of the mosques and masjids of Istanbul and the sheikhs who worked in these places is very important in terms of the history of Sufism. Thanks to the work, some information about Sufi institutions and places in Istanbul and the people passing through these places can be accessed. However, when we determine the place and place in line with the information in the work, some of the mentioned Sufi places cannot be found. It is seen that some places are abandoned and in ruins, and some are used for other purposes. For this reason, the confirmation and completion of the data in *Hadîkatü'l-cevâmi* about these places and the people associated with them with archival documents will benefit the history of Sufism. In this way, places that existed at the time the work was written but are not there today or are used for different purposes can be traced, and it will also contribute to the biographies of the sheikhs who served in these places. For this purpose, in the article, by sampling method, we will try to confirm with documents the information about Akşemseddin Halvethanesi and Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Lodge, which are located under the title of Hagia Sophia Mosque in the elif article of *Hadîkatü'l-cevâmi* and are connected to the Hagia Sophia complex in various aspects. Thus, this sampling study will show that the confirmation and extension of the Sufi information in the work can be made based on it.

Keywords: Sufism, Hüseyin-i Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, Akşemseddin Lodge, Malatyalı İsmail Ağa Lodge, Nâzikî Lodge.

Giriş

Hayatı hakkında yeterli bilgi olmayan ve nisbesinden İstanbul'un Ayvansaray semtinden olduğu anlaşılan¹ Hüseyin-i Ayvansarayî (ö. 1201/1787), telif ettiği beş kaynak eserle kültür ve medeniyet tarihimize büyük katkısı olan Osmanlı müelliflerindedir. Bu eserler arasında, hakkında yapılan ilmi çalışmaların fazlalığından ve çok miktarda atıf almasından da anlaşılacağı üzere kendisinin tanınmasına en çok etkisi olan İstanbul camileri hakkında kaleme aldığı *Hadikatü'l-cevâmi'*dir. 1182 (1768-69) tarihinde yazmaya başladığı, 1193'te (1779) temize çekip 1195'te (1781) tamamladığı bu eserinde Ayvansarayî, sırasıyla önce sur içindeki cami ve mescitleri, ardından sur dışında kalanları ve daha sonra da Eyüp, Galata, Boğaz'ın iki yakası, Üsküdar ve Kadıköy'deki cami ve mescitleri tanıtmıştır. Sur içindeki camilerden öncelikle selâtin camilerini ele almış, bunun ardından ise alfabetik sırayla diğerlerini anlatmıştır. Her maddede cami ve mescitlerin isimlerini başlık olarak kaydettikten sonra ilk ve daha sonraki bânîlerini, bunların mezar yerlerini, caminin ek tesislerini, haziresinde yatan kişileri ve eserin vakıflarını kısa bilgilerle anlatmıştır. Ayvansarayî'nin bu eseri üzerinde zeyiller, neşirler ve sâir pek çok çalışma yapılmıştır.²

Eserinin mukaddimesinde adını Hâfız Hüseyin ibn el-Hâc İsmâîl el-Ayvansarayî³ şeklinde zikreden müellifin İstanbul camilerini kısa bilgilerle de olsa bir arada tanıtması zamanında son derece önemli bulunmuştur. Nitekim eseri sonradan ortaya çıkan bilgilerle daha mükemmel hale getirdiğini söyleyen es-Seyyid Ali Sâtu Efendi (ö. 1258/1842), Ayvansarayî'nin bu esere muvaffak olmasını Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin (ö. 1202/1788) gayret ve yönlendirmesi ile açıklamıştır.⁴ Biyografi âlimi, mutasavvıf ve hattat olan ve başta tasavvuf olmak üzere dînî ilimlerle dil ve edebiyat alanında çok sayıda eseri bulunan Müstakimzâde'nin⁵ eseri tamamlama hususunda onu gayretlendirmesi ve desteklemesi bu eserin değerini artırmıştır. Ali Sâtu Efendi, Ayvansarayî'nin camiler, medreseler ve tekkelerin çoğunda kısa bilgiler vermesinin onun yeterli bilgiye vakıf olmadığını düşündüğüünü⁶ ifade ettikten sonra esere

1 Semavi Eyice, "Hüseyin Ayvansarayî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 528.

2 Eyice, "Hüseyin Ayvansarayî", *DİA*, C. 18, s. 528-529. Ahmet Nezih Galitekin, Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*sini Ali Sâtu ve Süleyman Besim Efendi zeyilleriyle birlikte *Hadikatü'l-cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil mimari Yapılar)* başlığı ile İşaret Yayınları'nda 2001 yılında yayımlamıştır.

3 Hüseyin-i Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, zeyl. Ali Sâtu, *Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire*, 1281, s. 2.

4 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 1.

5 Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 114.

6 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 1.

tarikh kitaplarındaki sahih bilgileri eklediğini ve bazısını hâmişine kaydettiğini açıklamıştır. Ali Sâtı Efendi'nin 1253 (1838) yılına kadar getirdiği zeyli ile eser kendisinin de ifadesine göre asıl metninin yarısından fazla bir hacme daha ulaşmıştır.⁷ Ali Sâtı Efendi'nin esere tamamlayıcı bilgiler ilave etmekle birlikte çıkarmalar yapmak, eserin ölçü düzenini bozmak ve bazı tekrarlara düşmek gibi hatalar yaptığı da belirtilmiştir.⁸

Bu çalışmada, Ali Sâtı Efendi tarafından asıl nüshaya yapılan zeyille birlikte 1281'de (1864-1865) yayınlanan Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire baskısından yararlanılmıştır.⁹ Bu matbu baskıda yer alan tasavvufî veriler çalışmamızda gösterildikten sonra, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ve yeni araştırmalar sonucu ortaya çıkan bilgilerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Arşivi web sitesinde arşiv taraması yapıldığında anahtar kelimeler girildiği zaman kataloglara kayıtlı en eski tarihli belgeden en yenisine kadar bütün belgelere ulaşılabilir. Ancak yapılan taramada geç tarihli belgelere ulaşılabilmiştir. Bunun sebebi arşivde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait belgelerin çok az miktarda olmasıdır. Osmanlı Arşivi'nde Fatih'e kadar olan döneme ait birkaç ferman, vakfiye ve mülknâme mevcuttur. Fatih ile Kanunî arasındaki bir asırlık döneme ait belge ve defter sayısı da azdır.¹⁰ Bundan dolayı yaptığımız katalog taramasında araştırma konumuz olan Akşemseddin Halvethanesi ve Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi ile ilgili erken dönemlere ait belgelere ulaşamadık.

7 “Bu abd-i âciz ve nâciz işbu kitâbı asıl nüshasından tahrîr itdiğimde tevârih-ı sâireye nazar olunarak bulunan mevâdd-ı sâhîhanın ba'zısını derûn-ı kitâba kayd ve ba'zısı dahî hâmiş ve kenâr olunarak asıl nüshanın nısfı ve belki dahî ezîd olmağla es-Seyyid Ali Sâtı nâcizin dahî bu kitâb vesilesiyle ism-i âcizânesi tezkâr olunmak ümidiyle bast-ı makâlâta mücâseret kıldı. Bi-mennihi teâlâ tebyîz olundukda bir eser-i celîl olacağı nümâyândır. Bin iki yüz kırk sekiz senesinden elli üç senesi evâhirine gelinceye dek ba'zı mecmû'a-i mu'teberelerde ve mevsû-ku'r-rivâye târihlerde manzûr-ı âcizânem olan rivâyât şimdilik tahrîr olunan vukû'ât-ı eslâf ile iktifâ olundu.”Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 1.

8 Eyice, “Hüseyin Ayvansarayî”, *DİA*, C. 18, s. 528.

9 Eserin 1281 (1864-1865) baskısına dair arşiv belgeleri mevcuttur. 22 Şevval 1281 (20 Mart 1865) ve 28 Şevval 1281 (26 Mart 1865) tarihli belgelerde Matbaa-i Âmirede basımı tamamlanan *Hadikatü'l-cevâmi* ve *Selanikli Tarihi*'nin mutad olduğu üzere müzehheb nüshalarıyla hediyeleklerinin padişaha takdiminden bahsedilmektedir. (BOA. İ. DH. 534/37084). 13 Safer 1282 (8 Temmuz 1865) tarihli belgede eserin ikinci cildinin basıldığı ve onun da padişaha takdim edilecek hediyeleklerinin gönderildiği belirtilmektedir. (BOA. İ. DH. 538/37409).

10 Yusuf İhsan Genç - Mustafa Küçük - Raşit Gündoğdu, vd. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 108, İstanbul 2010, s. XXIX.

Camilerin yanında bulunan medrese ve tekkelerin ilk örneğinin Mescid-i Nebevî'nin kenarında inşa edilen suffe olduğu araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Hatta ilk dönem zühd hareketlerinin ehl-i suffe ile başladığı ve suffenin tasavvufun nüvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir.¹¹ Buna sebep de bu ismin vasıfları itibarıyla sûfilerin ashâb-ı suffeye yakın olmaları dolayısıyla verildiği görüşünü savunanların olmasıdır.¹² Bu ismin verilmesine dair aynı münasebetten *Hilyetü'l-evliyâ*'da da bahsedilerek sûfilerin örnek aldıkları şahıslar olmaları hasebiyle ehl-i suffenin önemli simaları uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹³ “Yesrib’de ibadetin yanında başta eğitim ve öğretim olmak üzere adalet hizmetleri, kamu idaresi ve diğer işlere yönelik hizmetlerin yürütüldüğü Mescid-i Nebevî’yi inşa ettirerek ileride kurulacak Müslüman şehirleri için cami merkezli şehir modelini başlatan Resûlullah’ın”¹⁴ bu uygulamasından hareketle İslam şehirlerinde merkezî bir yerde inşa edilen cami ve mescitlerin müştemilatı içinde veya yakınında medrese ve tekkelerin de yapılarak ilim ve irfan eğitimin bir arada yürütüldüğünü ve bu kurumların görevlerini layıkıyla yapabilmeleri için ise kendilerine bağlı vakıflar tahsis edildiğini biliyoruz. Aynı şekilde fethedilen şehirlerde ise merkezî konumda olan ibadet yerlerinden bazıları camiye çevrilmiş ve bunların etrafında da bu örnek mimarî yapılaşma oluşmuştur. Osmanlı örneğinde bu mimarî anlayışla inşa edilen ilk dînî yapının Şeyh Edebali (ö. 726/1329) külliyesi olduğunu söyleyebiliriz. Bir arşiv belgesinden öğrendiğimize göre, Osman Gazi (ö. 724/1324) evlendiği sırada Şeyh Edebali’nin kızı için başmâlik vermiş, o da bunu babasının tekkesine vakıf olarak bağışlamıştır.¹⁵ Şeyh Edebali Külliyesi içerisinde cami, mescit ve türbe bir aradadır. Bu mimarî yapı tarzının planı Sultan Abdülmecid’in (ö. 1277/1861) çıkardığı bir irâde-i seniyye ekinde görülmektedir.¹⁶ Bu uygulama sonraki asırlarda da aynen sürdürülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520), İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) Şam’daki medfenini buldurmuş ve oraya içerisinde mescit, medrese ve tekke bulunan bir külliyenin inşa edilmesini emretmiştir.¹⁷ Yavuz Sultan Selim, Şam’da Şeyh Muhyiddin-i Arabî’nin ruhunu taziz için

11 Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 470.

12 Ebû Bekr Muhammed Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-mezhebi ehl-i tasavvuf*, tahk. Ahmed Şemseddin, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993, s. 9.

13 Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, C. 1, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, s. 337-347.

14 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 441.

15 BOA. A. DVN. SMHM. d., 31/481.

16 BOA. A. MKT. MHM., 47/94.

17 M. Erol Kılıç, “Ekberiyeye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 353.

yaptırdığı cami, imaret ve vakıflarda daima Kur'ân okunması için cüzhânlık cihetleri de tahsis ettirmiştir.¹⁸ Osmanlı'da ilim ve irfan ehli zâtlar için sultanlar ve devlet ricâli tarafından yaptırılan tekkeli camiler ve mescitler bu örneklerden hareketle çoğalmıştır. İstanbul'daki cami ve mescit mimarisinde de bu tarz benimsenmiştir. Osmanlı asırlarında mimari açıdan cami ve tekke yapılarında dönemsel farklılıklar da olmuştur. Tanman'a göre Osmanlı'nın kuruluş dönemi olarak adlandırılan zaman dilimine (1300-1453) ait tekkelerle tabhaneli/zâviyeli camiler arasında belirgin bir yakınlık varken iki birimli türbe-zaviye yapıları da varlığını korumuştur. İstanbul'un fethinden 1740'lara kadar uzanan dönemde erken dönemin tekke tipleri ortadan kalkıp yerine cami merkezli külliyele yaklaşan mescit-tekke veya cami-tekke yapıları yaygınlaşmıştır. Batılılaşma döneminde ise mimarideki Batılı etkilerle beraber klasik dönemdeki şemalar sürdürülürken geç dönem sivil mimarisine yaklaşan farklı tekke tipi ortaya çıkmıştır.¹⁹ Osmanlı'da cami ve mescitlerin mahallenin merkezi konumunda inşa edildikleri bilinmektedir. Bunların yanında bulunan tekkelerle halk arasında bir irtibat oluşturularak manevi ve ahlaki yönden eğitilmeleri amaçlanmıştır. Bu sebeple Tanman'ın ifadesiyle İstanbul tekkeleri, içinde yer aldıkları mahalle dokusuyla bütünleşmişler, adeta onun içerisinde erimişlerdir.²⁰ Bununla birlikte Osmanlı'da bütün cami ve mescitlerin yanında tekke bulunmamaktadır. Nitekim, Ayvansarayî de eserinde etrafında hankâh/tekke bulunanların ve meşâyihinden meşhur olanların yazılacağını belirtmek suretiyle bu durumu ortaya koymuştur.²¹

1. Akşemseddin Halvethanesi

Ayvansarayî, alfabetik olarak hazırladığı *Hadîkatü'l-cevâmi*'de, ilk olarak Ayasofya Camii'ni anlatmaktadır. Buradaki bilgilere göre Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya Kilisesi'nin içini ve dışını temizletip ona bir minber koydurmuş ve ilk Cuma namazını orada eda etmiştir. Fatih, bundan sonra Ayasofya Camii'nin vakıflarını kurdurmuş ve camiye bir tuğla minare ve bir medrese yaptırmıştır.²² Ayvansarayî, zamanla diğer padişahlar devrinde cami içerisindeki inşa faaliyetlerinden bahsettikten sonra

18 BOA. TSMA. e. 841/44.

19 M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 365.

20 M. Baha Tanman, "Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 427.

21 Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 2.

22 Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 3.

camii müştemilatı içerisinde Akşemseddin'e (ö. 863/1459) ait bir halvethanenin olduğundan da bahsetmektedir. Ayvansarayî, yine aynı yerde Ayasofya Medresesi kapısı bitişiğinde dediği bu halvethanenin sonradan kütüphane müderrisleri ve muîdleri²³ için özel oda olarak düzenlendiğini belirtmektedir.²⁴ Ancak *Hadikatü'l-cevâmi'*de bu halvethanenin hangi tarihte müderris ve muîdlere tahsis edildiğinden bahsedilmemektedir. Ayasofya medresesi kapısı bitişiğindeki mahallin Akşemseddin'e halvethane olarak tahsisinin İstanbul'un fethinin hemen akabinde olması lazım gelir. Çünkü bir arşiv belgesinde de ifade edildiği üzere Akşemseddin fetih sırasında Fatih Sultan Mehmed'in refakatinde bulunarak İstanbul'un fethinde maddî ve mânevî yardımlar ibraz etmiştir.²⁵ Fatih Sultan Mehmed onu ruhaniyetini celbetmek ve İstanbul'u kuşatan askerlerinin mânevî güçlerini takviye etmek düşüncesiyle pîrdaşı Akbiyık Abdullah Sultan (ö. 860/1456) ile davet etmiştir.²⁶

Hüseyin Vassâf'a (ö. 1347/1929) göre, Fatih Sultan Mehmed, fetih gecesinde Akşemseddin'in yanında kalmış ve sabah namazını birlikte kılmışlardır.²⁷ Bu da Fatih'in ona ne derece şükran duyduğunu göstermektedir. Fatih'in kendisine Ayasofya'da bir halvethane ve Zeyrek'teki Kilise Camii ittisalinde bir zâviye

23 Medreselerde müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrar eden ve ona yardımcı olan öğretim elemanıdır. Bu uygulamanın Nizamiye medreselerinde başladığı söylenir. Bununla birlikte bu geleneğin kaynağını Hz. Peygamber dönemine götürenler de vardır. Resûlullah ders halkasından kalkınca ashaptan bazıları Abdullah b. Revâha'nın etrafında toplanıp dersi tekrar ederlerdi. Muîdler en zeki ve en kabiliyetli öğrencilerden seçilirdi. Bunlar ders tekrarıyla beraber talebelerin gözetiminde de sorumlu olurlardı. Muîdlik II. Meşrutiyet sonrası sultanîlerde aynı vazife ile ihdas edilmişse de daha sonra kaldırılmıştır. (Sâmî es-Sakkâr, "Muîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 86-87).

24 "Akşemseddin merhûmun medrese kapusu ittisâlinde vâkı' halvethânesi kitâbhâne müderrislerine mevkîf ve hücre-i muîd kılınmıştır." (Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 5.) Ayasofya Medresesi restore edildikten sonra Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesine tahsis edilmiştir. Üniversite, kendisine tahsis edilen tarihî medrese binasında eğitim ve kültürel faaliyetler yürütmektedir. Akşemseddin'in halvethane olarak kullandığı medrese kapısı ittisalindeki bu yerin tam olarak tespitinden sonra halvethane sitalinde tefriş edilmesi onun hatrasını yad etmeğe vesile olmakla birlikte aynı zamanda İstanbul tasavvuf kültürü açısından da önemli bir hizmet olacaktır.

25 "Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhü hazretlerinin refâkat-i hümayûnlarında bulunub İstanbul'un feth ve zabtında muâvenet-i maddî ve ma'nevî ibraz eyleyen kutbu'l-ârifin gavsulu'l-vâsılın Akşemseddin kuddise sirruhu'l-muîn hazretlerinin..." BOA. Y. MTV. 43/97.

26 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, İstanbul, Matbaa-i Âmiri, 1333, s. 12.

27 Osmanzade H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, C. II, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2015, s. 451.

tahsisinin onun İstanbul'da kalmasını sağlamaya yönelik bir teşebbüs olduğunu akla getirmektedir. Akşemseddin'in fetihten sonra İstanbul'da ne kadar kaldığı ise bilinmemektedir. Akşemseddin'in Ayasofya Medresesi kapısı bitişiğinde halvethanesinin olması, Zeyrek Camii ittisalinde zâviyesinin bulunması ve Eyüp Sultan'ın kabrini keşfetmesi onun İstanbul'da epeyce bir müddet kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte Akşemseddin'in Sultan Fatih'in kendisi için tekkesi de olan bir cami yapma teklifini kabul etmeyerek Göynük'e dönmeyi tercih ettiği de belirtilmektedir.²⁸

Ayvansarayî'nin Ayasofya Medresesi bitişiğinde olduğunu bildirdiği Akşemseddin Halvethanesi hakkında Osmanlı Arşivi'nde bir belgeye rastlayamadık. Fetihten sonra Akşemseddin tarafından İstanbul'da zâviye olarak kullanılan bir başka mekân ise Zeyrek Camii bitişiğindeki yerdir. Buna dair arşiv belgeleri bulunmaktadır. 18 Receb 1225 (19 Ağustos 1810) tarihli bir belgede Molla Zeyrek Camii ittisalinde Akşemseddin Zâviyesi ismi geçmektedir.²⁹ Yine 15 Muharrem 1229 (7 Ocak 1814) tarihli bir diğer belgede de Zeyrek isimli yerde bulunan Akşemseddin Zâviyesi'nden söz edilmektedir.³⁰ Osmanlı Arşivinde bulunan 2 Zilkade 1255 (7 Ocak 1840) tarihli bir belgede ise Akşemseddin'in İstanbul'da ilk defa kelime-i tevhid zikri yaptırdığı ve ikamet edip erbaîn çıkardığı mahallin Zeyrek'te bulunan Kilise Camii ittisalinde olduğu geçmektedir. Aynı belgede bu mahallin tekke yapıldığı ve burada çok sayıda Allah dostunun ikamet edip zikir yaptıkları bildirilmektedir.³¹ 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840 tarihli belgede ise İstanbul Zeyrek'te Kilise Camii ittisalinde bulunan ve Halvetî tarikati tekkesi olarak kullanılan yapıyı Akşemseddin'in bina eylediğinden bahsedilmektedir.³² 1 Safer 1266 (17 Aralık 1849) tarihli evkâf defterinde Zeyrek'te Kilise Camii ittisalinde Akşemseddin Zâviyesi ismi geçmektedir.³³ Yine 15 Cemâziyelâhir 1278 (18 Aralık 1861) tarihli belgede ise Atpazarı civarındaki

28 Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 67.

29 BOA C. EV. 156/7765.

30 BOA. HAT. 622/30756.

31 "Zeyrek yokuşunda vâki' Kilise Câmî-i Şerîfi ittisâlinde kâin İstanbul'da ibtidâ kelime-i tevhîd bed' olunmuş ve Akşemseddin kuddise sırru'î-l-mu'în hazretlerinin ikâmet idüb erba'in çıkarılmış olan mahal tekye itihâz kılınmış olduğundan ve azîz-i müşârün ileyh hazretlerinden sonra pek çok ehlullah tekye-i mezkûrda ikâmet ve zikir eylediklerinden başka..." BOA. C. EV. 311/15840.

32 "İstanbul'da Zeyrek kurbunda Kilise Câmî-i Şerîfi ittisâlinde kâin sâhibü'l-hayrât merhûm ve mağfûrun leh Akşemseddin Efendi hazretlerinin binâsına muvaffak olduğu tarik-i Halvetiyye hankâhının şeyhi olub..." BOA. C. EV. 399/20207.

33 BOA. EV. d. 13935.

Zeyrek'te Akşemseddin'in ihya ettiği bir zâviyeden bahsedilmektedir. Belgede bu zâviyenin sonradan Halvetiyye'nin Şâbâniyye kolu tekkesi olarak kullanıldığı da belirtilmektedir.³⁴

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin (ö. 1984) tespitine göre Zeyrek'te fetih sonrası kiliseden çevrilen ve medrese olarak da kullanılan caminin güney ihata duvarında pencere üstünde bulunan bir kitâbeden bahsedilmekte ve Akşemseddin'in burada kaldığı yazılmaktadır.³⁵ Talik hatlı bu kitâbe halen aynı pencere üzerinde durmaktadır. Kitâbenin günümüz Türkçesine uyarlanmış hali şöyledir: *“Bu makam İstanbul'un fethinin ilk günlerinde Ariflerin Kutbu Şeyh Akşemseddin (k.s) hazretlerine ait olup daha sonradan Allah dostlarının büyüklerinden birçok büyük zâtın ve özellikle Şeyh-i İlahî, Emir-i Buhârî, Şeyh Bâli-i Sofyevî, Atpazarî Şeyh Osman Fazlullah ve halifesi Şeyh İsmail Hakkı (kaddesallahü esrârahüm) hazarâtı da sâkin olmuşlardır. Buranın içinde elan medfûn olan Halvetiyye'nin Şa'bâniyye kolunun azîzlerinden Arif-billah Şeyh İbrahim-i Çerkeşi ve Halil efendilerin ve bu hankâhtan âhirete giden büyük zâtların mübârek ruhları için el-Fatiha. Açılış Tarihi sene 855.”*³⁶

Gerek Ayasofya'da gerekse Zeyrek Kilise Camii'nde bir halvethane ve zâviye tahsis edilmesi Osmanlı fetih siyaseti ile ilgili bir uygulamadır. Kuruluştan beri devam eden bu siyaseti Fatih de sürdürmüştür. Fetih siyaseti gereği İstanbul'daki bazı Bizans manastır ve kiliseleri cami-tekkeye dönüştürülmüştür. Bu uygulama ile yeni fethedilen bir şehirde dînî-tasavvufî hayat için acilen gerekli binalar temin ediliyor, Osmanlı öncesindeki Türk devletlerinden ve özellikle Anadolu

34 BOA. A. MKT. NZD. 386/8.

35 Orhan F Köprülü - Mustafa Uzun, “Akşemseddin”, Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*, C. 2., s. 300.

36 “Bu makâm ibtidâ-yı feth-i İstanbul'da kutbü'l-ârifin Şeyh Akşemseddin kuddise sırruhû hazretlerine mensûb olub muahharan kibâr-ı ehllullahdan çok zevât-ı kirâm ve husûsan Şeyh-i İlahî Emir Buhârî ve Şeyh Bâli-i Sofyevî ve Atpazarî Şeyh Osmân Fazlullâh ve halifesi Şeyh İsmâil Hakkı kaddesallahü esrârahüm hazarâtı dahî sâkin olmuşlardır ve derûnunda el-ân-medfûn olan e'izze-i Halvetiyye-i Şa'bâniyye'den 'ârif-billâh Çerkeşi eş-Şeyh İbrâhîm ve Şeyh Halil efendilerin ve bu hankâhdan güzerân iden e'izze-i kirâmın rûh-ı kudsiyyeleriçün el-Fâtiha. Târih-i küşâd sene 855.” Bkz. Sinan Çuluk'un Zeyrek Camii restorasyonu sırasında 21 Haziran 2015 yılında fotoğrafını çekip yayınladığı kitâbedeki yazı, <http://sinanculuk.blogspot.com/2015/06/zeyrek-seminde-yatan-tarih.html> (erş. tr. 7.4.2022) restorasyon sonrasındaki kitâbedeki yazıdan daha net okunmaktadır. Restorasyon sonrası kitâbe için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksemseddin> (erş tr. 8.4.2022). Bu kitâbede açılış tarihi sehven yanlış yazılmıştır. 855 hicri yılı miladi 1451-52'ye tesadüf etmektedir. Oysa Akşemseddin'in bu makamda bulunması İstanbul'un fethi yılında olduğuna göre tarihin 1452-1453'e tesadüf eden 856 veya 1453 olan 857 olması gerekirdi.

Selçuklularından miras kalan “şenlendirme” politikası sürdürülüyor ve fethedilen yerlerde yaşayan halkın bilinçaltında kökleşmiş kutsallık odakları İslamî bir kisveye büründürülerek yaşatılıyordu. Akşemseddin Tekkesi (Hristos Pantokrator Manastırı) buna bir örnektir.³⁷ Bu uygulama ile o civarda yaşayan halkın İslamlaştırılmasının hedeflendiği açıkça görülmektedir. Akşemseddin ile İslamî bir kimliğe çevrilen ve eskiden manastır olan bu dînî mekânın kurumsal olarak adı belgelerde zâviye, erbain çıkarılan yer (halvethane) ve daha sonradan tekke olarak geçmektedir. Nitekim Akşemseddin’in Göynük’e dönmesi sebebiyle daha sonraki asırlarda bu tasavvufî mekânın Celvetî ve Halvetî tarikatları tarafından tekke olarak kullanıldığına dair belgeden bahsetmiştik.³⁸

Ayvansarayî’nin Ayasofya Camii kısmında verdiği bilgilere göre Akşemseddin diye bilinen Şeyh Mehmed bin Hamza-i Şâmî’nin Fatih’te Hırka-i Şerif yakınında bânîsi olduğu bir de mescidi vardır. Akşemseddin Hacı Bayram-ı Velî’nin (ö. 833/1430) halifesidir. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) neslindedir. Torbalı adlı köyde 863 (1459) tarihinde İstanbul’un fethinden altı sene sonra vefat etmiştir. Kabri orada bilinen bir ziyaretgâhtır.³⁹

Akşemseddin’in İstanbul’un fethindeki manevi rolü ve kıymeti Osmanlı padişahları tarafından da takdir edilmiştir. Yine Ayvansarayî’nin verdiği bilgiye göre Sultan III. Ahmed (ö. 1149/1736) bir gün tebdîl-i kıyâfet edip Akşemseddin Mescidi’nin önünden geçerken öğlen ezanını işitince namazını eda için inip mescide girmiş ve namazını kıldıktan sonra mescidin adını ve bânîsini sormuştur. Orada bulunan biri “Akşemseddin hazretlerinin hayrî” deyince III. Ahmed mescide minber koydurmuş ve gümrükten 12 Akçe hitabet vazifesi, sala müezzini ve kayyım vazifesini ilave ettirmiştir.⁴⁰

İstanbul camilerinde bazı teberrükât-ı sûfiyye bulunmaktadır ki bunlardan Akşemseddin ile ilgili olanlar da vardır. Ayvansarayî’nin Naîmâ’ya ait *Târîh-i Osmânî*’den naklettiğine göre Akşemseddin’in torunu Hamdi Efendi Molla Câmi’nin (ö. 898/1492) Yusuf ile Züleyha’sının tercümesini Ayasofya’nın ortasında Hz. Hızır’ın tenbihi ile tamamlamıştır.⁴¹ Yine Akşemseddin Mehmed

37 M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkeleri”, *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz; <https://istanbultarihi.ist/319-istanbul-tekkeleri?q=tekke> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

38 BOA. A. MKT. NZD. 386/8.

39 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 40.

40 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 40.

41 “Hatta Akşemseddin hafîdi Hamdi Efendi Yusuf Züleyha’yı câmi’-i şerîfin vasatında Hazret-i Hızır’ın tenbihi ile Molla Câmi’nin Yusuf Züleyha’sından anda bi’-t-tamâm terceme eylemiştir.” Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 5.

el-Bayramî ibn Hamza eş-Şâmî'nin asâsı ve üzerindeki tarikat tâcî mihrabın minber tarafında iken Mahmud Han'ın cülûsunda mahfel-i hümâyûn tarafına nakledilmiştir.⁴²

2. Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi

Hadîkatü'l-cevâmi' de, Ayasofya Camii kısmında hakkında bilgi verilen ilk tasavvufî mekân Akşemseddin için medrese kapısı ittisalinde tahsis olunan halvethanedir. Bundan sonra ise Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesinden bahsedilmektedir. Ayvansarayî'nin ifadelerine göre bu tekke, cami imareti karşısında ve saray duvarına bitişik durumdadır. İmaret-i Âmire Şeyhliği de bu tekkede şeyh olanlara meşrut kılınmıştır. Tekke aslında imaret yerinde camiye bitişik iken 1153 (1740-1741) senesinde imaret yapılması gerektiği zaman nakledilmiştir. Tekkenin bânîsi İsmail Ağa, Bâbüssaade ağası iken Dârüssaade ağası da olup yüksek unvanları kendinde toplamıştır.⁴³ İmaret-i Âmire Şeyhliğinin bu tekke şeyhliğine meşrut kılınması kuruluş döneminden kalan uygulamaları hatırlatmaktadır. Tekkelerin Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren “âyende vü revende”nin (gelip geçenlerin) yeme-içme ve konaklama ihtiyaçlarının giderilmesi vazifeleri vardı. Osmanlı'da sözü edilen ihtiyaçların giderilmesi tekkelerin kuruluş amaçları içindeki görevlerinden sayılır ve bunun hassasiyetle yerine getirilmesine dikkat edilirdi.⁴⁴ Bilindiği üzere fethedilen

42 “Ebu'l-feth Sultan Mehmed Hân-ı Gâzî hazretlerinin câmi-i şerîfnde olan teberrükâtndan ez-cümle Akşemseddin Mehmed el-Bayrâmî ibn Hamza eş-Şâmî cenâblarının asâsı ve üzerinde olan tâc-ı tarikatları mihrâbın minber cânibinde iken cülûs-ı Mahmûd Han'da mahfel-i hümâyûn tarafına nakl olduğunu Naimâ Efendi *Târih-i Osmânî*'de bir vak'a tahrîri esnâsında yazmıştır.” (Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 10.) Mustafa Koç, bu bilgilerden hareketle taç ve asânın akıbetini araştırmıştır. Akşemseddin'den kalan bu iki hatıranın Fatih Camii'ndeki yerinde olmadığını tespit edince araştırmalarını derinleştirmiştir. Nihayet Fatih Camii'ndeki eski imam ve müezzinlerden tâcın Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne teslim edildiğini öğrenmiştir. Daha sonra tâc-ı şerîfin idarenin bir deposunda bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Asânın akıbeti ise şu an için bilinmemektedir. Mustafa Koç'un başlattığı bu kıymetli araştırmanın detayları için bkz. Can Kemal Özer, “Akşemseddin Hazretleri'nin Tâc-ı Şerîfini Bulduk”; <https://www.gercekhayat.com.tr/kapak/aksemseddin-hazretlerinin-tac-i-serifini-bulduk> (Erişim Tarihi: 12.07.2023). Tâc-ı şerîf'in bir zamanlar Fatih Camii'nde sergilendiğine dair tarihî fotoğraf için bkz. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/aksemseddinin-tc-i-serifinin-tarihi-resmine-ulas-tik-3579620> (Erişim Tarihi: 12.07.2023)

43 “Kapu Ağası Malatyalı İsmâil Ağa Tekyesi: Câmi'-i mezbûr imâreti karşusunda sarây-ı âmire dîvârına muttasıl ve imâret-i âmirenin şeyhliği bu tekyede şeyh olanlara meşrûttadır. Fi'l-asl imâret mahallinde câmi'-i şerîfe muttasıl iken imâret bina olunmak lâzım geldikde bu mahalle nakl olundu 1153...” Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 7.

44 BOA. A. DVN. SMHM. d, 31/481.

yerlerde irşâd hizmeti yanı sıra sosyal fonksiyonları da olan tekke ve zâviyelerin inşası uygulaması Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sürdürülen fetih ve iskân siyasetinin bir gereğidir.⁴⁵ Osmanlı'da şeyhler ve müritler de seferlere katılır ve fetihlerden önce ve sonra şehirlerde irşâd faaliyetlerinde bulunurlardı. Fethedilen yerlerde dönüştürülen veya yeni inşa edilen cami ve mescitlerin önemli bir kısmının müstemilatı içerisinde tekke veya zâviye de kurulurdu. Bu bağlamda tekkeler halkla devletin kaynaşması ve İslamlaşmada önemli roller üstlenmişlerdi.⁴⁶ Nitekim İstanbul'un fethinden sonra da şehrin birçok yerinde tekkeler inşa edilerek çeşitli tarikatlara tahsis edilmiştir.⁴⁷ Osmanlı dînî mimarî geleneğinde genellikle tekkelerin medreselerle birlikte cami kenarlarında yapıldığı bilinmektedir. Tarihî kaynaklardan edindiğimiz bu bilgilere ilaveten günümüzde ayakta kalan tekkeler de bunu göstermektedir. Ayasofya gibi önemli bir caminin ve Bâb-ı Hümâyûn'un bitişiğinde bir tekke inşası Malatyalı İsmail Ağa'nın Babüssaade ağası gibi üst düzey bir saray görevlisi olması ile ilgili olmalıdır. Tekkenin inşa tarihi tam olarak belli değildir. Ancak İsmail Ağa'nın bu tekkenin dışında Üsküdar'da yaptırdığı bir cami ve tekkesi daha vardır. Üsküdar'daki caminin kitâbesinde inşa tarihinin 1018 (1609-1610) olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸ Buna göre Ayasofya bitişiğindeki tekkenin ilk inşa tarihi de 1000 (1600)'lerin ilk çeyreği içinde bir tarihte olması muhtemeldir. Ayvansarayî'nin verdiği bilgiye göre ilk yapıldığında camiye bitişik iken 1153 (1740-1741) senesinde imaret yapılması gerektiği zaman hemen karşısına saray duvarına bitişik şekilde yeniden inşa edilmiştir.⁴⁹

Evkâf-ı mülhakadan Bâbüssaade Ağası İsmail Ağa Vakfından olan tekkenin Bâb-ı Hümâyûn ittisalinde olduğu ve Nâzikî Tekkesi ismiyle de anıldığı arşiv belgelerinde geçmektedir. Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi'nin Nâzikî Tekkesi/

45 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, cilt 2, sayı 2, 1942, s. 284-285.

46 Mustafa Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s. 113-123.

47 Bu konudaki faaliyetler için bkz. Reşat Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufî Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed", *Osmanlı İstanbulu I*, ed. Emrah Gürkan - Feridun M. Emecen, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2014, s. 383-396.

48 Gül Sandikmen, "Ressam Osman Asaf'ın Resimlerinde Üsküdar Divitçiler'de Kazasker Ahmed Efendi Camii, Kethüda Mehmed Ağa Çeşmesi (Divitçiler Çeşmesi) ve Malatyalı İsmail Ağa Camii", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz - Cengiz Tomar - Uğur Demir, C. III, s. 326; https://isamveri.org/pdfdrgr/D239621/2015_SA-RIDIKMENG.pdf (Erişim Tarihi: 02.08.2023)

49 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, s. 7.

Dergâhı ismiyle anılmaya başlanması Halvetiyye şeyhlerinden Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi'nin bu tekkede şeyh olmasından dolayı ona nispet edilmesi sebebiyledir. 19 Receb 1265 (10 Haziran 1849) tarihli bir belgeye göre Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi bu tekkede şeyhlik makamında bulunmaktadır. Belgeye göre Ahmed Nâzikî Efendi Kütahya'da bulunan halası Hatice Hatun'un İstanbul'a gelmesine izin verilmesini talep etmiş ve bu konuda Kütahya muhassılına mürur tezkiresi verilmesi için şukka gönderilmiştir.⁵⁰

1298(1880-1881)tarihli belgelerde tekke için “*Ayasofya Câmî ‘-i Şerîfi kurbunda Bâb-ı Hümâyûn ittisâlinde Bâbüssaâde Ağası merhûm İsmail Ağa Dergâhı*” ifadesi geçmektedir. Tamirat ile ilgili mezkur belgelerde dergâhın harem dairesiyle sâir mahallerinin harap olduğu ve tamir edilmediği takdirde bütünüyle yıkılabileceği belirtilerek Şehremaneti marifetiyle yapılan münakasa (açık eksiltme) sonucunda ihalenin on yedi bin kuruşa Hristo Kalfa'da kaldığı bildirilmekte ve keşif defterinin takdim edildiği arzedilmektedir.⁵¹ Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet tarafından yapılan inceleme sonucunda her ne kadar ihalesi müteahhidi uhdesinde kaldığı anlaşılrsa da bundan vazgeçilerek tamirat masraflarının dergâhın mevcut vakıf gelirlerinden mahsup edilmek üzere hazinece tesviyesi uygun görülüp evkâf tamirat memuru marifetiyle tamirata başlanmasına dair 23 Ramazan 1298 (19 Ağustos 1881) tarihli irâde-i seniyye çıkmıştır.⁵² Ancak tekkenin her nasıl ise tamiratına aynı yılda başlanamadığı 1305 (1887-1888) tarihli belgelerden anlaşılmaktadır. Bu belgelere göre tekrar yapılan keşifte yirmi dokuz bin yüz yetmiş üç kuruşa yükselen tamirat masrafının vakfın mevcudundan mahsup edilmek üzere evkâf bütçesi tertibinden sarfına padişah tarafından tekrar izin verilmektedir.⁵³ Bâb-ı Hümâyûn ittisâlindeki Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi (Nâzikî Dergâhı) 1313 (1895-1896) yılında tekrar tamirat geçirmiştir.⁵⁴

Arşiv belgeleri arasında bu tekkede şeyhlik yapan Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi'nin oğlu Hüseyin Hüsnu Efendi ile ilgili bir sicil kaydı bulunmaktadır. Bu sicil kaydında ilk olarak Hüseyin Hüsnu Efendi'nin Halvetiyye meşâyihinden Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi'nin mahdumu olduğu belirtildikten sonra doğum tarihi ve yeri yazılmış ve arkasından eğitim ve memuriyetiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Sicil kaydına göre Hüseyin Hüsnu Efendi 1254 senesi Muharrem ayında (Mart-Nisan 1838) İstanbul'da doğmuştur. Sıbyan Mektebinde

50 BOA. A. MKT. 204/80.

51 BOA. ŞD. 103/37.

52 BOA. İ. ŞD. 55/3116.

53 BOA. İ. ŞD. 90/5369.

54 BOA. ŞD. 135/73; BOA. İ. EV. 10/62.

mukaddemât-ı ulûm-ı dîniyyeyi tahsil ettikten sonra Mekteb-i Maârif-i Adliyyede Arapça'dan *Kâfiye*, Farsça'dan ise *Gülîstan*'a kadar ders görmüştür. Sonra muallim-i mahsûsdan fenn-i hisâb ve usûl-ı defterî okumuştur. Türkçe yazı kitâbet edebilmektedir. On dört yaşında iken mülazemetle Evkâf-ı Hümâyûn Muhasebeciliğine girmiştir. Daha sonraki yıllarda sırasıyla Maliye Hazinesi'ne bağlı mülga Rumeli Vâridat Muhasebesi, Hüdavendigâr Eyaleti'nde mal kitâbeti, düyûn idaresi ve banka muhasebesi dairelerinde memurluk ve mûmeyyizlik görevlerinde bulunmuştur.⁵⁵

Ayrıca yine arşiv belgelerinde Nâzikî Dergâhı şeyhlerinden Nâzikîzâde Mehmed Hâdî Efendi'nin oğlu Ahmed Cemal Efendi hakkında tutulan iki adet sicil kaydı daha bulunmaktadır. Bu iki sicil kaydından birinde Ahmed Cemal Efendi'nin üçüncü belediye dairesinde veznedar olduğu ve Ayasofya'da Bâb-ı Hümâyûn ittisalinde büyükpederi Şeyh Ahmed Nâzikî Efendi'nin dergâhının postnişini Nâzikîzâde Mehmed Hamdi Efendi'nin mahdumu olduğu yazılıdır. Bu kayıtlara göre Ahmed Cemal Efendi 1 Receb 1280 (12 Aralık 1863)'de İstanbul'da doğmuştur. Sıbyan Mektebini bitirdikten sonra Çiçekpazarı Rüşdiye Mektebi ve Toptaşı Askerî Rüşdiyesinden mezun olmuştur. Sonra Mekteb-i Mülkiyeden orta derece ile ulûm-ı siyâsiyye şehâdetnâmesi almıştır. Türkçe kitâbet etmektedir ve Fransızca'ya âşinâdır. 1307 (1889-1890) senesi Cemaziyelevveli başlangıcından itibaren bir sene kadar hasbi olarak Üsküdar'da Envâr-ı Maârif Mektebi-i Husûsîsinde ders nazırlığı ve tedaris heyetinde vazife yapmıştır. Sonra 1308 (1890-1891) senesinde Dahiliye Nezareti Telgraf Kaleminde memurluğa başlamış ve kaymakamlık vazifesine kadar yükselerek çeşitli kazalarda bu görevi ifa etmiştir. Meis Kazası Kaymakam Vekilliği, Mihaliç ve Kirmasti Aşar İhale Memurluğu, Simav Kaymakamlığı, Malkara Kaymakamlığı gibi görevlerde bulunmuştur.⁵⁶ Bu sicil kaydının zeylinden Ahmed Cemal Efendi'nin Kayseri Sancağında mutasarrıflık yaptığı da anlaşılmaktadır.⁵⁷

Bu dergâhla ilgili başka arşiv belgeleri de bulunmaktadır. Bunlar, 1319-1326 (1901-1909) yılları arasında Nâzikî Dergâhına ihsan edilen kurbanların teslim alındığına dair Şeyh Seyyid Hüseyin Hüsnü imzasıyla Hazîne-i Hümâyûn Kethüdalığına takdim edilen pusulalardır.⁵⁸

Osmanlı Arşivi'nde bu dergâh hakkındaki belgelerin dışında Cumhuriyet Arşivinde de iki belgeye rastlanılmıştır. Bunlardan tespit ettiğimiz bilgilere göre

55 BOA. DH. SAİD.d. 1/390.

56 BOA. DH. SAİD.d. 42/333.

57 BOA. DH. SAİD.d. 150/461.

58 BOA. TS. MA.e, 1302/2.

İstanbul Eminönü'nde bulunan Nâzikî Tekkesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürlüğünce turizme yönelik hizmetlerde kullanılmak üzere 5 yıl süreyle İstanbul Valiliğine tahsis edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisi kararı ve Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in Başbakanlığa gönderdiği yazı ile işlemi yürütülen bu tahsisle ilgili altında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan B. Ulusu ve bakanların imzası olan 10.10.1983 tarih ve 83/7210 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı şu şekildedir: "İstanbul İli, Eminönü İlçesinin Cankurtaran Mahallesi, Soğuk Çeşme Sokağında ve tapunun 2 ada, 60 parsel numarasında kayıtlı bulunan Naziki Tekkesinin, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürlüğünce her türlü bakım ve onarımı yapılmak ve turizme yönelik hizmetlerde kullanılmak üzere (yılları itibariyle, takdir edilen 1983 yılı için aylık 2.000.-, 1984 yılı için aylık 2.500.-, 1985 yılı için aylık 3.000.-, 1986 yılı için aylık 3.500.-, 1987 yılı için aylık 4.000.- lira bedelle ve bedellerinin Hayrat Fonuna yatırılması kaydıyla), İstanbul Valiliğine 5 (beş) yıl süreyle tahsisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisinin 2/9/1983 tarihli ve 580/595 sayılı kararına dayanan Devlet Bakanlığının 29/9/1983 tarihli ve 5.03-19539 sayılı yazısı üzerine, 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 10 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 10/10/1983 tarihinde kararlaştırılmıştır."⁵⁹ Nâzikî Tekkesinin Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunca turizme yönelik hizmetlerde kullanılması şartıyla İstanbul Valiliğine tahsisi Turgut Özal hükümeti döneminde 1989 yılından başlamak üzere beş yıl daha uzatılmıştır.⁶⁰

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi'nin şeyhliğinden itibaren Nâzikî Dergâhı ismiyle de anılan tekkenin asıl bânîsi Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa'dır. Onun yaptırdığı ve yine kendi adını taşıyan bir başka tekke ise Üsküdar'da Ağa Hamamı yanında bulunmaktadır. Bu makalede Ayasofya civarındaki Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi konu edinildiğinden Üsküdar'daki tekkeye değinilmemiştir.⁶¹ Malatyalı İsmail Ağa'nın yaptırdığı Ayasofya ve Üsküdar'daki iki tekkenin dışında yine kendi adına Malatya, Edirne, İstanbul ve Üsküdar'da cami ve mescitler yaptırdığı da Osmanlı Arşivi kayıtlarında geçmektedir. Arşivdeki konu ile ilgili belgelerde İsmail Ağa'nın yaptırdığı cami ve mescitlerin evkâfından mahlul olan görevlere yapılan tayinler, beratların yenilenmesi, ruus kayıtları, usulsüz işlemlerin düzeltilmesi, muhasebe kayıtları ve yapılan tamiratların arzı yer almaktadır.⁶²

59 BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/492-130-10.

60 BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/623-836-9.

61 Üsküdar'daki tekkenin tamir ve taâmiyesine dair arşiv belgeleri için bkz. BOA. A. MKT. NZD., 379/75; BOA. BEO. 1457/109273.

62 BOA. TS. MA.e, 822/23; BOA. TS. MA.e, 822/24; BOA. TS. MA.e, 823/1; BOA. TS. MA.e, 823/2.

Sonuç

Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadîkatü'l-cevâmi* adlı eseri Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi ve İstanbul'daki tasavvufî hayata dair bilgi veren önemli kaynaklardan biridir. Ayvansarayî, bu eserinde sırasıyla önce sur içindeki cami ve mescitleri, ardından sur dışında kalanları ve daha sonra da Eyüp, Galata, İstanbul Boğazı'nın iki yakası, Üsküdar ve Kadıköy'deki cami ve mescitleri tanıtmıştır. Sur içindeki camilerden öncelikle selâtin camilerini ele almış, bunun ardından alfabetik sırayla diğerlerini anlatmıştır. Her maddede cami ve mescitlerin isimlerini başlık olarak kaydettikten sonra ilk ve daha sonraki bânîlerini, bunların mezar yerlerini, caminin ek tesislerini, haziresinde yatan kişileri ve eserin vakıflarını kısa bilgilerle anlatmıştır. Elbette eserin adından da anlaşılacağı üzere Ayvansarayî'nin temel amacı İstanbul cami ve mescitlerini tanıtmaktır. Bununla birlikte bizim geleneğimizde tasavvufî hayat cami ve mescitler etrafında şekillendiği için bu mekânların bitişiğinde veya yakın çevresinde bulunan tekkelere dair kısa kısa bilgiler de bu eserde yer almıştır. Bu bilgiler özet halinde olmakla birlikte İstanbul tasavvuf tarihini ortaya çıkarma konusunda yol gösterici niteliktedir. Bundan dolayı bu çalışmada bu özet bilgilerden hareketle eserde bahsi geçen tasavvufî mekânların tarihine ışık tutacak arşiv belgeleri var mı sorusuna cevap aranmıştır.

Hadîkatü'l-cevâmi'nin elif maddesinin Ayasofya Camii kısmında geçen Akşemseddin Halvethanesi ve Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi hakkında Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi katalogları tarandığında bu mekânların tarihine dair bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar içerisinde Ayvansarayî'nin Akşemseddin'e ait Ayasofya Medresesi bitişiğinde olduğunu bildirdiği halvethane hakkında bir belgeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgede Akşemseddin'in İstanbul'da ilk defa kelime-i tevhid zikri yaptırdığı ve ikamet edip erbaîn çıkardığı mahallin Zeyrek'te bulunan Kilise Camii ittisalinde olduğuna dair bir belgenin olduğu tespit edilmiştir. Erbaîn çıkarılan yerlerin halvethane olduğu bilindiğine göre Ayvansarayî'nin bahsettiği yerin bu mekân olabileceği akla gelse de yine de Ayasofya'da da bir halvethanesi olabileceği de muhtemeldir. Zeyrek camii bitişiğindeki halvethanenin daha sonra tekke yapıldığı ve burada çok sayıda Allah dostunun ikamet edip zikir yaptıkları açıklanmaktadır.

Ayvansarayî'nin ifadelerine göre Kapı Ağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi ise Ayasofya camii imareti karşısında ve saray duvarına bitişik durumdadır. Bu tekkeye dair arşiv belgeleri bulunmaktadır. Evkâf-ı mülhakadan Bâbüssaade Ağası İsmail Ağa Vakfından olan bu tekkenin Bâb-ı Hümâyûn ittisalinde olduğu ve Nâzikî Tekkesi ismiyle de anıldığı belgelerde geçmektedir. Belgelerde tekkenin

geçirdiği tamirler, Kütahyalı Ahmed Nâzikî Efendi'nin oğlu Hüseyin Hüsni Efendi'nin sicil kaydı ve yine tekke şeyhlerinden Nâzikîzâde Mehmed Hadi Efendi'nin oğlu Ahmed Cemal Efendi hakkında tutulan iki adet sicil kaydı vardır. Bunun dışında tekkenin et ihtiyacı için verilen kurbanların teslim alındığına dair pusulalar mevcuttur.

Tekkenin günümüzde kullanılma şekline dair Cumhuriyet Arşivinde de iki belgeye rastlanılmıştır. Bunlardan tespit edilen bilgilere göre İstanbul Eminönü'nde bulunan Nâzikî Tekkesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürlüğüne turizme yönelik hizmetlerde kullanılmak üzere tahsis edilmiştir.

Yapılan bu araştırmada elde edilen bilgilerden hareketle Ayasofya medresesi bitişindeki Akşemseddin Halvethanesinin yerinin tam tespit edilerek restore edildikten sonra ziyarete açılması ve Kapağası Malatyalı İsmail Ağa Tekkesinin ise ilim ve irfan merkezli hizmetlerde kullanılmasının doğru olacağı düşünülmektedir. Bu eserlerin kuruluş amaçlarına uygun şekilde ilim ve irfan merkezli faaliyetlere tahsisleri bânîlerinin vakfiyelerine saygının bir gereği olacaktır.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. A. DVN. SMHM. d. 31/481.

BOA. A. MKT. MHM. 47/94.

BOA. TSMA. e. 841/44.

BOA. C. EV. 311/15840.

BOA. A. MKT. NZD. 386/8.

BOA. İ. DH. 534/37084

BOA. İ. DH., 538/37409

BOA. Y. MTV. 43/97.

BOA. C. EV. 156/7765.

BOA. HAT. 622/30756.

BOA. C. EV. 399/20207.

BOA. EV. d. 13935.

BOA. A. MKT. 204/80.

BOA. ŞD. 103/37.

- BOA. İ. ŞD. 55/3116.
BOA. İ. ŞD. 90/5369.
BOA. ŞD. 135/73.
BOA. İ. EV. 10/62.
BOA. DH. SAİD.d. 1/390.
BOA. DH. SAİD.d. 42/333.
BOA. DH. SAİD.d. 150/461.
BOA. TS. MA.e, 1302/2.
BOA. A. MKT. NZD., 379/75.
BOA. BEO. 1457/109273.
BOA. TS. MA. e, 822/23.
BOA. TS. MA. e, 822/24.
BOA. TS. MA. e, 823/1.
BOA. TS. MA. e, 823/2.

2. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

- BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/492-130-10.
BCA. Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/623-836-9.

3. Diğer Kaynaklar

Ayvansarayî, Hüseyin, *Hadikatü'l-cevâmi*, (Ali Sâti Zeyli), İstanbul, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1865.

Baktır, Mustafa, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, cilt 2, sayı 2, 1942.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333.

Çuluk, Sinan, “Zeyrek Semtinde Yatan Tarih”; <http://sinanculuk.blogspot.com/2015/06/zeyrek-semtinde-yatan-tarih.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

Es-Sakkâr, Sâmi, “Muîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31.

Eyice, Semavi, “Hüseyin Ayvansarayî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18.

El-İsbehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.

Genç, Yusuf İhsan - Küçük, Mustafa - Gündoğdu, Raşit, vd. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no. 108, İstanbul, 2010.

Kara, Mustafa, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, tahk. Ahmed Şemseddin, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993.

Kılıç, M. Erol, "Ekberîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İsam Yayınları, 2015.

Köprülü, Orhan F - Uzun, Mustafa, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2.

Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38.

Osmanzâde H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, C. II, İstanbul, Kitâbevi Yayınları, 2015.

Öngören, Reşat, "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufî Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed", *Osmanlı İstanbulu I*, ed. Emrah Gürkan - Feridun M. Emecen, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2014.

_____, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İsam Yayınları, 2015.

Özer, Can Kemal, "Akşemseddin Hazretleri'nin Tâc-ı Şerîfini Bulduk"; <https://www.gercek hayat.com.tr/kapak/aksemseddin-hazretlerinin-tac-i-serifini-bulduk> (Erişim Tarihi: 12.07.2023); <https://www.gzt.com/gercek-hayat/aksemseddinin-tac-i-serifinin-tarihi-resmine-ulastik-3579620> (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

Sarıdikmen, Gül, "Resam Osman Asaf'ın Resimlerinde Üsküdar Dıvıçiler'de Kazasker Ahmed Efendi Camii, Kethüda Mehmed Ağa Çeşmesi (Dıvıçiler Çeşmesi) ve Malatyalı İsmail Ağa Camii", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz - Cengiz Tomar - Uğur Demir, C. III; https://isamveri.org/pdfdrq/D239621/2015_SARIDIKMENG.pdf (Erişim Tarihi: 02/08/2023).

Tanman, M. Baha, "İstanbul Tekkeleri", *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, editör Coşkun Yılmaz; <https://istanbultarihi.ist/319-istanbul-tekkeleri?q=tekke> (Erişim Tarihi: 09.04.2022).

_____, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

_____, “Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Yılmaz, Ahmet, “Müstakimzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32.

Araştırmacların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.